

Rozdział I. Pojęcie i istota zasady legalizmu

1. Uwagi wprowadzające

Ustalenie charakteru zasady legalizmu oraz sposobu jej ujęcia na gruncie międzynarodowego prawa karnego wymaga kompleksowego podejścia, w którym istotne znaczenie przypisać należy osadzeniu badanej problematyki w systemie prawa międzynarodowego. Z jednej strony bowiem multiplikacja norm prawnych, z drugiej zaś zjawisko fragmentacji prawa międzynarodowego¹ dają podstawę do pogłębiania procesu poziomego porządkowania systemu tego prawa. Prawną emanacją owego uporządkowania są działy prawa międzynarodowego, w tym międzynarodowe prawo karne, mające fundamentalne znaczenie w kontekście zasady legalizmu. W polskim i zagranicznym piśmiennictwie z tego zakresu spotkać można trzy określenia, w mniejszym bądź większym stopniu odnoszące się do międzynarodowego aspektu prawa karnego albo karnego aspektu prawa międzynarodowego. Pierwszym z nich jest wyrażenie „międzynarodowe prawo karne”, drugim „prawo karne międzynarodowe”, trzecim zaś „prawo międzynarodowe karne”. Ustalenie ich znaczenia jest warunkiem wstępnym jakichkolwiek analiz poświęconych tytułowej zasadzie. Musi także zostać podjęte celem zapewnienia przejrzystości wywodu oraz znaleźć przełożenie na fundamentalną z perspektywy prawa kategorię źródeł tego prawa, jak i jego zasad.

Kluczowe – z perspektywy zakresu niniejszego rozdziału – jest również nakreślenie odpowiednio szerokiego kontekstu rozumienia zasady legalizmu,

¹ Zob. szczegółowo *E. Cała-Wacinkiewicz*, Fragmentacja prawa międzynarodowego, Warszawa 2017. Ustalenia zapadłe na gruncie wskazanej publikacji stanowią bodziec do zgłębiania istoty międzynarodowego prawa karnego jako jednego z działów systemu prawa międzynarodowego. Tym samym za zasadne przyjąć trzeba rozważania tam zawarte, a poświęcone systemowości tegoż prawa. Na temat prawa międzynarodowego jako systemu zob. także *R. Kwiecień*, International Law as the Legal System: Legality, Legitimacy, and Legal Position of States, Polish Review of International and European Law 2015, Vol. 4, No. 2, s. 9–44.

zwłaszcza na gruncie międzynarodowego prawa karnego. Wymiana myśli filozoficznych o przestępstwie i karze, stanowiąca fundament dla – uzasadnionych aksjologicznie – rozwiązań krajowego prawa karnego *in genere*, oddziałuje kształtując na postrzeganie przedmiotowej zasady. Stąd słuszne jest nie tylko określenie odmienności w pojmowaniu zasady legalizmu na gruncie prawa krajowego, jak i międzynarodowego, ale także rozstrzygnięcie kwestii, czy oba porządki prawne zasadzają się na wspólnej aksjologii.

Podjęta w rozdziale problematyka wymusza również odniesienie się do innych – aniżeli prawnokarnych – działów systemu prawa, a niekiedy także do innych dziedzin nauki. Nie wchodząc w szczegółowe rozważania, zaznaczyć należy, że teoria i filozofia prawa, których zadaniem jest refleksja nad prawem, pozwolą na zdefiniowanie kluczowego pojęcia, jakim jest zasada, po to by następnie odnieść je do pojęcia zasady legalizmu. Ponadto filozoficzno-prawny dorobek umożliwi rozważenie możliwości obowiązywania (istnienia) więcej niż jednej zasady, określenie prawnego charakteru zasad *in genere* oraz funkcji, jakie mają do spełnienia w systemie prawa, a nawet sposobów rozstrzygania – za ich pomocą – mogących zachodzić kolizji. Niekiedy jednak konieczne będzie subsydiarne wyjście poza prawniczą refleksję, zwłaszcza przy określaniu aksjologicznych podstaw wyróżniania zasad jako normatywnych przejawów wartości, co uzasadnia potrzebę sięgnięcia zwłaszcza do dorobku filozofii. Wieloaspektowość i wielowątkowość rozważań nad określeniem charakteru i funkcji, jakie pełni zasada legalizmu w międzynarodowym prawie karnym, poprzedzić musi ustalenie znaczenia pojęcia legalizmu oraz zasady legalizmu. Dlatego też, w pierwszej kolejności, analizie poddane zostanie znaczenie tych pojęć, następnie zaś ich relacja do innych kategorii pojęciowych.

Analiza definicji pojęcia zasady legalizmu pozwoli na uporządkowanie znaczeniowe, dając podstawę do dalszych rozważań. Jednak, aby to zrobić, niezbędne jest przyjęcie pewnych założeń pojęciowych. Ustalenie leksykalnego znaczenia wyrażenia „zasada legalizmu” da asumpt do dalszych rozważań także nad jej charakterem oraz funkcjami, jakie ma do spełnienia.

Kolejnym aspektem wartym poruszenia jest ustalenie katalogu zasad ogólnych prawa, następnie zaś zasad prawa międzynarodowego i wreszcie międzynarodowego prawa karnego. W tym kontekście analizie poddane będzie umiejscowienie zasady legalizmu w katalogach owych zasad. Nakreślenie problemów badawczych związanych z pojęciem i istotą zasady legalizmu przełoży się na dalsze rozważania, mające na celu określenie charakteru i funkcji, jakie zasada legalizmu pełni w międzynarodowym prawie karnym.

2. Pojęcie międzynarodowego prawa karnego i jego relacja do innych pojęć

Pojęcie międzynarodowego prawa karnego w literaturze prawniczej, w szczególności polskiej, nie jest rozumiane jednolicie, a rozbieżności występują już na poziomie nazwy „międzynarodowe prawo karne”, jak i desygnatów tej nazwy. Dodatkowo przedstawiciele polskiego piśmiennictwa stosują trzy terminy: „prawo karne międzynarodowe”², „prawo międzynarodowe karne”³ oraz „międzynarodowe prawo karne”, często wyrażające odmienne intuicje znaczeniowe, nie zawsze używając ich zamiennie⁴. Dlatego też ustalenie, który ze wskazanych terminów znajdzie zastosowanie w badaniach tytułowej zasady, ma porządkujące znaczenie. Pamiętać warto, że zakres niniejszej monografii *in extenso* wpisany jest w prawo międzynarodowe publiczne. Jednocześnie zaznaczyć trzeba, że w literaturze anglojęzycznej dominującym terminem, pojawiającym się w odniesieniu do karnych aspektów prawa międzynarodowego, jest *international criminal law*. W zakresie jego stosowania doktryna zagraniczna jest, co do zasady, jednomyślna⁵.

Pojęciem prawa karnego międzynarodowego często posługują się przedstawiciele krajowej doktryny prawa karnego. Definiowane jest ono jako „przepisy dotyczące wypadków, kiedy w przestępstwie występuje jakiś element zagraniczny”⁶. Niekiedy wyraźnie podkreśla się, że prawo karne międzynarodowe jest działem prawa karnego odnoszącym się do norm kolizyjnych, będących normami prawa wewnętrznego, dotyczącymi stosowania odpowiedniej ustawy karnej czy ekstradycji i pomocy prawnej w sprawach karnych. Dział ten re-

² Termin „prawo karne międzynarodowe” jest stosowany m.in. przez E.S. Rappaporta, *Tendencje rozwojowe prawa karnego międzynarodowego*, RPEiS 1934, z. 1, s. 1–10; L. Gardockiego (L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, *Prawo karne międzynarodowe. Zarys systemu*, Warszawa 2017) czy M. Królikowskiego, P. Wilińskiego, J. Izydorczyka, *Podstawy prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 2008.

³ Terminem „prawo międzynarodowe karne” posługuje się m.in. M. Rogacka-Rzewnicka, *Prawo międzynarodowe karne: rozwój i perspektywy sądownictwa międzynarodowego w sprawach karnych*, *Studia Iuridica* 2003, Nr 41, s. 213–225.

⁴ Zamiennie terminami „międzynarodowe prawo karne” i „prawo karne międzynarodowe” posługiwali się autorzy w dwudziestolecu międzywojennym, jednak należy pamiętać, że dopiero wówczas zaczęła wyodrębniać się dziedzina prawa międzynarodowego dotycząca penalizacji zachowań jednostek, które byłyby sprzeczne z normami prawa międzynarodowego.

⁵ Zob. A. Cassese, P. Gaeta, *Cassese's International Criminal*; M.C. Bassiouni, *International criminal law*, New York 2008; K. Kittichaisaree, *International criminal law*, Oxford 2001.

⁶ I. Andrejew, *Polskie prawo karne w zarysie*, Warszawa 1983, s. 23.

guluje także kwestie norm prawa wewnętrznego dotyczących przekazania lub przejęcia ścigania czy wykonania wyroku karnego wydanego w obcym państwie, norm prawa wewnętrznego dotyczących zbrodni przeciw pokojowi, zbrodni wojennych czy zbrodni przeciwko ludzkości, norm transponowanych do krajowego systemu prawnego dotyczących czynów określanych jako *delicta iuris gentium* czy w końcu norm prawnoczwolniczych, wyznaczających standard prawa karnego, wynikających z umów międzynarodowych⁷. Pojęcie prawa karnego międzynarodowego definiowane jest również jako „z jednej strony typowe dla prawa międzynarodowego oparcie się na koncepcji obowiązku państw i horyzontalnie uporządkowanych (w przeważającej części traktatowych) źródłach prawa (...) z drugiej zaś przedmiot tej dziedziny prawa, wyznaczający typowe dla prawa karnego koncepcje indywidualnej odpowiedzialności karnej, funkcji kary kryminalnej oraz materialnego i formalnego legalizmu prawa karnego”⁸. Szersze rozumienie pojęcia prawa karnego międzynarodowego przedstawia L. Gardocki, wskazując wprost, że stanowi ono gałąź prawa, która w swym zakresie obejmuje zarówno normy prawa międzynarodowego, odnoszące się do penalizacji określonych typów czynów zabronionych, zasad odpowiedzialności karnej oraz procedury karnej, jak i normy prawa krajowego i międzynarodowego, odnoszące się do przestępstw z elementem obcym lub instytucji współpracy międzynarodowej w sprawach karnych⁹. Tak szerokie ujęcie zawiera w sobie elementy zarówno definicji prawa karnego międzynarodowego, jak i międzynarodowego prawa karnego, o czym poniżej.

Pomimo wskazanych doktrynalnych rozbieżności trzeba uznać, że zakresem pojęcia prawa karnego międzynarodowego objąć należy zespół norm krajowego prawa karnego dotyczący mogącego wystąpić udziału tzw. elementu obcego. Przez element obcy należy rozumieć każdy podmiot, przedmiot i okoliczność, które mają związek z systemem prawnym innego państwa. Nie można bowiem odmówić prawu karnemu pewnych międzynarodowych aspektów, w szczególności gdy zachodzi potrzeba stosowania norm kolizyjnych; międzynarodowej współpracy karnej, ale także w sytuacji, gdy podstawą regulacji prawnokarnych są normy prawa międzynarodowego. Trzeba bowiem pamiętać, że ratyfikowane umowy międzynarodowe, zgodnie z art. 87 ust. 1 Kon-

⁷ J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2007, s. 300.

⁸ M. Królikowski, *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*, Warszawa 2011, s. 24–25.

⁹ L. Gardocki, *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1985, s. 19.

stytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 24.1997 r.¹⁰, stanowią źródło prawa wewnętrznego, w tym także prawa karnego. Ponadto normy prawa międzynarodowego mogą być stosowane bezpośrednio, a więc mogą stanowić samodzielne źródło praw i obowiązków, co wynika bezpośrednio z art. 91 ust. 1 Konstytucji RP. Z jednej strony wpływ prawa międzynarodowego, z drugiej zaś możliwość swobodnego przemieszczania się osób pomiędzy państwami sprawiają, że nie uniknie się międzynarodowych aspektów w krajowym prawie karnym. Pojęcie prawa krajowego międzynarodowego kierunkuje zatem sposób myślenia o tym zespole norm prawnych w stronę regulacji kolizyjnych, znanych ze specyfiki prawa międzynarodowego prywatnego, mającego także – co do zasady – status prawa krajowego.

Innym pojęciem, spotykanym zarówno w literaturze karnistycznej, jak i prawnomiędzynarodowej, jest pojęcie prawa międzynarodowego karnego. I. Andrejew wskazuje, że jego zakresem objęte są dwa rodzaje przestępstw. Pierwszym rodzajem są czyny uznane przez prawo międzynarodowe za przestępstwa, do których należą m.in. zbrodnie wojenne czy zbrodnie przeciwko ludzkości, drugim zaś przestępstwa uregulowane w prawie wewnętrznym, których karalność wynika z umów międzynarodowych¹¹. Prawo międzynarodowe karne ujmowane jest też jako ogół norm o charakterze międzynarodowym, które typizują czyny zabronione, zasady jurysdykcji międzynarodowej oraz organizację międzynarodowego wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych¹². W ich zakres wchodzi zatem normy prawa międzynarodowego odnoszące się do współpracy międzynarodowej w sprawach karnych oraz do czynów określanych jako *delicta iuris gentium*, normy prawa międzynarodowego regulujące zbrodnie międzynarodowe, a także normy prawa międzynarodowego odnoszące się do praw człowieka¹³. Są to zatem te normy prawa międzynarodowego, które dotyczą jakiegokolwiek karnistycznego aspektu i jako takie stanowią opozycję do prawa karnego międzynarodowego, odnoszącego się do norm prawa krajowego o jakimkolwiek międzynarodowym aspekcie. Przedmiotową zależność zaobserwować można przede wszystkim w przypadku *delicta iuris gentium*. Prawo karne międzynarodowe odnosi się do norm krajowych, które powstały w wyniku wprowadzenia w życie umów międzynarodowych, natomiast prawo międzynarodowe karne w tym aspekcie odnosi się do norm prawa

¹⁰ Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm., dalej: Konstytucja RP.

¹¹ I. Andrejew, Polskie prawo karne, s. 23.

¹² M. Rogacka-Rzewnicka, Prawo międzynarodowe karne, s. 215.

¹³ J. Barcik, T. Srogosz, Prawo międzynarodowe publiczne, s. 300.

międzynarodowego, które penalizują przedmiotowe czyny. Różnica pomiędzy stosowanymi w literaturze przedmiotu terminami „prawo międzynarodowe karne” a „prawo karne międzynarodowe” w konsekwencji sprowadza się do rozłożenia akcentów między międzynarodowym charakterem prawa penalizującego zachowania sprzeczne z określonymi normami a prawnokarnym charakterem norm, określanych jako *delicta iuris gentium*¹⁴.

Ostatnim z pojęć, którego znaczenie wymaga ustalenia, jest pojęcie międzynarodowego prawa karnego, już z samej nazwy w najszerszym zakresie wpisującego się w poruszaną w monografii problematykę. Jest ono pojmowane jako „prawo stosowane przez międzynarodowe trybunały karne, dotyczące odpowiedzialności karnej jednostek za zbrodnie prawa międzynarodowego na forum międzynarodowym oraz postępowania w sprawach o te zbrodnie”¹⁵. W doktrynie przedmiotu podkreślany jest także fakt, że międzynarodowe prawo karne jest działem prawa międzynarodowego, typizującym czyny zabronione, a tym samym formułującym dla jednostek obowiązek niepopelniania tych czynów, a także regulującym pociąganie do odpowiedzialności ich sprawców¹⁶. Działy prawa międzynarodowego stanowią podstawowe składowe tego systemu i regulują w sposób kompleksowy stosunkowo jednolitą dziedzinę spraw¹⁷. Międzynarodowym prawem karnym będzie więc – powstały w wyniku fragmentacji tego prawa, powodowany multiplikacją norm prawnych z tego zakresu – dział prawa międzynarodowego obejmujący zespół norm prawa międzynarodowego regulujących indywidualną odpowiedzialność jednostki, poprzez typizację czynów zabronionych, określenie zasad i reguł odpowiedzialności, regulujący także międzynarodową jurysdykcję karną. Podobnie jak w przypadku prawa międzynarodowego karnego, normy międzynarodowego prawa karnego są normami prawnomiędzynarodowymi, obejmującymi aspekty karne. Jednak zakres tych norm jest węższy niż norm prawa międzynarodowego karnego. Obejmuje on jedynie normy, które określają czyny godzące w najważniejsze wartości chronione prawem międzynarodowym, a także normy związane z określeniem odpowiedzialności i sposobu

¹⁴ L. Gardocki, T. Gardocka, Ł. Majewski, Prawo karne międzynarodowe, s. 14.

¹⁵ P. Hofmański, H. Kuczyńska, Międzynarodowe prawo karne, Warszawa 2020, s. 17. Zob. także B. Krzan, Kierunki rozwoju międzynarodowego prawa karnego, w: P. Góralski (red.), Prawo karne na rozdrożu: współczesne tendencje i kierunki zmian, Warszawa 2021, s. 427–444.

¹⁶ E. Karska, Międzynarodowe prawo karne, w: J. Symonides, D. Pyć (red.), Wielka encyklopedia prawa, t. IV, Warszawa 2014, s. 233.

¹⁷ M. Kordela, Możliwość systemu zasad prawa, w: O. Bogucki, S. Czepita (red.), System prawny a porządek prawny, Szczecin 2008, s. 641–665.

jurysdykcji nad sprawcami takich czynów. Międzynarodowe prawo karne nie odnosi się do przestępstw „konwencyjnych” ani do norm związanych z międzynarodową współpracą sądową. Definiując w taki sposób pojęcie międzynarodowego prawa karnego, zauważyć można, że niektóre aspekty definicji pojęcia prawa karnego międzynarodowego wpisują się całkowicie lub częściowo w zakres pojęcia międzynarodowego prawa karnego¹⁸.

W świetle powyższych ustaleń, choć w literaturze przedmiotu odnaleźć można egzemplifikacje zamiennego posługiwania się wskazanymi trzema terminami¹⁹, wyraźnie terminy te należy od siebie odróżnić. Prawo karne międzynarodowe – co do zasady – stanowi krajowe prawo karne, zawierające element międzynarodowy. Prawo międzynarodowe karne odnosi się do aspektów karnych funkcjonujących w międzynarodowej przestrzeni prawnej (a więc nie tylko do typizacji czynów zabronionych, naruszających podstawowe wartości chronione przez społeczność międzynarodową, ale także do jurysdykcji międzynarodowej w sprawach karnych czy współpracy międzypaństwowej w sprawach karnych), natomiast międzynarodowe prawo karne reguluje jedynie aspekty związane z indywidualną odpowiedzialnością jednostki w prawie międzynarodowym. Delimitacja znaczeniowa w pojmowaniu międzynarodowego prawa karnego jest wynikiem przesunięcia akcentów w relacji prawa międzynarodowego do prawa krajowego w zakresie norm prawnokarnych. Jednocześnie została zawężona do tylko tych aspektów związanych z odpowiedzialnością karną jednostki za czyny naruszające podstawowe normy prawa międzynarodowego. Dla przejrzystości wywodu – zgodnie z założeniami poczynionymi na wstępie – za właściwe, ze względu choćby na nazwy innych działów prawa międzynarodowego, uznaje się stosowanie nazwy „międzynarodowe prawo karne”, przez pojęcie którego – sumując – rozumiany jest dział prawa międzynarodowego zawierający normy prawne określające zasady odpowiedzialności karnej jednostki, regulujące typy czynów zabronionych, wskazujące zasady międzynarodowej jurysdykcji karnej, a także określające strukturę międzynarodowego sądownictwa karnego.

Takie rozumienie pojęcia międzynarodowego prawa karnego stanowi podstawę dalszych rozważań, dotyczących zasady legalizmu. I choć nie da się w nich abstrahować od uwarunkowań prawa krajowego, to celem niniejszych

¹⁸ Warto zwrócić uwagę na wspomniane wcześniej definicje autorstwa M. Królikowskiego czy L. Gardockiego.

¹⁹ T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo norymberskie. Bilans i perspektywy*, Warszawa 1948, s. XII–XV.

badan jest odniesienie przedmiotowej zasady do instytucji prawa międzynarodowego, stanowiącego wiodący obszar prowadzonych analiz.

3. Uwarunkowania pojęciowe kategorii legalizmu i zasada legalizmu na tle koncepcji zasad prawa

Dwuczłonowe wyrażenie „zasada legalizmu” wymusza analizę obu jego części składowych, a tym samym odniesienie się do pojęcia zasad oraz zdefiniowanie pojęcia legalizmu. Analiza definicji pojęcia zasady legalizmu pozwoli na uporządkowanie znaczeniowe, dając podstawę do dalszych rozważań. Jednak, aby to zrobić, niezbędne jest przyjęcie pewnych założeń pojęciowych.

Pojęcie zasady legalizmu silnie zakorzenione w doktrynie prawniczej pozostaje w ścisłej relacji z pojęciem legalizmu, będącym składową tego pierwszego. Pojęcie legalizmu wywodzi się z łaciny – *legalis* oznacza bowiem „zgodny z prawem, należący do prawa”²⁰. I choć termin „legalizm” znany był już w starożytności i wpisał się na stałe w europejską kulturę prawną²¹, to w odniesieniu do prawa karnego zaczęto się nim posługiwać dopiero w XIX w.²² Zgodnie z definicją leksykalną „legalizm” to „trzymanie się obowiązujących przepisów prawa, czynienie z tego niewzruszonej zasady”²³. W innym słownikowym ujęciu legalizm to „postawa społeczna, która wyraża się w akceptacji wzorów postępowania określonych w normach prawnych z uwagi na charakter tych norm, czyli z powodu pozytywnej oceny aksjologii norm prawnych”²⁴. Leksykalne uwarunkowania legalizmu kierują sposób myślenia o tej kategorii

²⁰ Ch. T. Lewis, Ch. Short (eds.), *A Latin Dictionary*, New York–Oxford 1879, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Dlegalis> (dostęp: 12.6.2024 r.).

²¹ Podstawą legalizmu było oddzielenie systemu prawnego od reguł społecznych, religijnych, nakazów moralnych czy obyczajów. Miało to niewątpliwý związek z profesjonalną administracją sądową w starożytnym Rzymie. Zob. A. Mokhtar, *Nullum Crimen, Nulla Poena Sine Lege: Aspects and Prospects*, *Statute Law Review* 2005, Vol. 26, No. 1, s. 41–55; P. Sadowski, *Rzymskie prawo karne w ujęciu Contarda Ferriniego*, *Studia Prawnoustrojowe* 2007, Nr 7, s. 100–101; D. Kabat-Rudnicka, *Prawo rzymskie a europejska tradycja prawna*, *Zeszyty Prawnicze UKSW* 2011, Nr 4, s. 199.

²² Przyjmuje się, że jako pierwszy terminem „legalizm” posłużył się w 1861 r. H. Gross podczas II Niemieckiego Zjazdu Prawniczego. Zob. S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2001, s. 285.

²³ Słownik języka polskiego PWN, t. II, Warszawa 1978, s. 19.

²⁴ J. Boć (red.), *Prawniczy słownik wyrazów trudnych*, Wrocław 2005, s. 201.

w stronę postępowania zgodnie z obowiązującymi normami prawnymi, postępowania w granicach prawa przybierające formę pewnej postawy społecznej, u podstaw której leży akceptowana aksjologia warunkująca ową postawę.

Podkreślić jednocześnie należy, że postępowanie w granicach prawa oznacza takie postępowanie, które mieści się w zakresie obowiązujących norm prawnych, pozostając z nimi w zgodzie. Nie ulega wątpliwości, że adresatem norm prawnych jest w pierwszej kolejności człowiek, jednak zagadnienie postępowania w granicach prawa jest szersze i nie dotyczy tylko osób fizycznych, ale także – a może nawet przede wszystkim – organów państwa.

W polskim ustawodawstwie trudno doszukać się odniesienia do kategorii legalizmu. Termin „legalizm” – co do zasady – nie występuje w języku prawnym, a jedynymi aktami, w których się nim posłużono, są akty o charakterze wewnętrznym²⁵ oraz akty nienormatywne²⁶, i to zawsze zestawiając „legalizm” z „zasadą legalizmu”. Terminem, którym posługuje się prawodawca na gruncie obowiązujących przepisów, jest „legalność”²⁷, rozumiana jako „zgodność doniesłego prawnie zachowania z odpowiednią normą (regułą) prawa pozytywnego”²⁸. Pomimo że pojęciom legalizmu i legalności nadaje się podobne znaczenia, to trudno uznać je za synonimiczne. Zasadnicza różnica w ich pojmowaniu zasadza się na tym, że legalizm odnosi się do ogólnie rozumianej postawy społecznej, a więc pewnego wzorca zachowania, natomiast legalność pozwala na określenie, czy dany, konkretnie określony czyn jest zgodny z prawem, czy też nie.

Pomimo braku zdefiniowania pojęcia legalizmu przez ustawodawcę należy wyraźnie podkreślić, że w aktach prawnych jest ono rozumiane jako regulujące nakazy działania w granicach obowiązującego prawa. Niedostatki normatywne osłabiane są w piśmiennictwie z zakresu poszczególnych gałęzi prawa krajowego. I tak, w prawie konstytucyjnym legalizm ujmowany jest jako działanie

²⁵ Zarządzenie Nr 70 Prezesa Rady Ministrów z 6.10.2011 r. w sprawie wytycznych w zakresie przestrzegania zasad służby cywilnej oraz w sprawie zasad etyki korpusu służby cywilnej (M.P. z 2011 r. Nr 93, poz. 953).

²⁶ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z 24.3.2022 r. w sprawie uczczenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. w 25. rocznicę jej uchwalenia (M.P. z 2022 r. poz. 369).

²⁷ Terminem „legalność” polski ustawodawca posługuje się m.in. w art. 41 ust. 2 Konstytucji RP, w art. 240 ustawy z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 46 ze zm.), w art. 43 ustawy z 12.12.2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 1079).

²⁸ A. Bator, Legalność, w: A. Bator, J. Zajadło, M. Zirk-Sadowski (red.), Wielka encyklopedia prawa, t. VII, Teoria i filozofia prawa, Warszawa 2016, s. 233.

organów władzy publicznej na podstawie prawa i w jego granicach²⁹. Podobne ujęcie odnaleźć można u przedstawicieli nauki prawa finansowego czy podatkowego, gdzie legalizm ujmowany jest jako działanie organów podatkowych na podstawie powszechnie obowiązujących przepisów prawa³⁰. W doktrynie postępowania karnego legalizm ujmowany jest jako nałożony na organ procesowy prawny obowiązek ścigania przestępstw, bez względu na okoliczności uboczne³¹. Podkreśla się także, że dotyczy on wszystkich organów ścigania i polega na badaniu, czy postępowanie karne jest prawnie dopuszczalne³². Pojawiają się także głosy, które określają legalizm jako „zasadę procesową, rozumianą jako obowiązek wszczęcia postępowania oraz zakończenia go orzeczeniem materialnym”³³. Doktryna prawa karnego materialnego terminem „legalizm” posługuje się niechętnie i w przeważającej mierze w odniesieniu do zasady legalizmu w procesie karnym³⁴, chociaż pojawiają się także głosy o potrzebie wyraźnego odróżnienia legalizmu prawa karnego materialnego od legalizmu prawa karnego procesowego³⁵. Nie oznacza to jednak, że polskie prawo karne wyparło legalizm rozumiany jako zgodne z prawem działanie. Zgodnie z polską ustawą z 6.6.1997 r. – Kodeks karny³⁶ odpowiedzialności karnej podlegać będzie tylko ta osoba, która popełni czyn zabroniony przez ustawę obowiązującą w momencie jego popełnienia. O wadze owej normy świadczy fakt, że umieszczona została w art. 1 § 1 KK. Oznacza ona, że każde działanie bądź zaniechanie poczynione w granicach prawa i zgodnie z nim nie będzie pociągało do odpowiedzialności prawnej, a więc będzie legalne.

Zauważyć należy, że znaczenie pojęcia legalizmu jest modyfikowane w zależności od tego, czy o legalizmie mówi się w aspekcie materialnoprawnym, czy proceduralnym. W procesie karnym legalizm sprowadzony został do obo-

²⁹ M. Florczak-Wątor, w: P. Tuleja (red.), Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Warszawa 2019, art. 7, s. 45.

³⁰ S. Presnarowicz, w: L. Etel (red.), Ordynacja podatkowa. Komentarz, t. II, Procedury podatkowe. Art. 120–344, Warszawa 2022, art. 20, s. 58.

³¹ M. Rogacka-Rzewnicka, Oportunizm i legalizm ścigania przestępstw w świetle współczesnych przeobrażeń procesu karnego, Warszawa 2007, s. 71.

³² M. Kurowski, w: D. Świecki (red.), Kodeks postępowania karnego, t. I, Warszawa 2022, art. 10, s. 83–84.

³³ K. Polit-Langierowicz, Legalizm czy oportunizm ścigania karnego? Dylemat współczesnej polityki karnej, *Studia Iuridica Toruniensia* 2006, t. 3, s. 142.

³⁴ Zob. M. Kulik, A. Wąsek, w: M. Filar (red.), Kodeks karny. Komentarz, Warszawa 2016, art. 1, s. 39.

³⁵ J. Giezek, w: J. Giezek (red.), Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz, Warszawa 2021, art. 1, s. 28.

³⁶ T.j. Dz.U. z 2025 r. poz. 383, dalej: KK.

wiązku organów procesowych podjęcia ścigania przestępstw, natomiast w prawie materialnym jest gwarancją braku odpowiedzialności w przypadku postępowania na podstawie i w granicach prawa, stanowiąc tym samym nakaz działania w granicach prawa. Pomimo różnych adresatów obowiązku wynikającego z kategorii legalizmu co do istoty oznacza ona konieczność postępowania zgodnie z prawem.

Pojęcie legalizmu stanowi więc pojęcie języka prawniczego i – sumując – rozumiane będzie jako działanie zgodnie z prawem i w jego granicach. Jest to pojęcie uniwersalne z perspektywy systemu prawnego, co przejawia się jego zastosowaniem na gruncie różnych gałęzi prawa.

Skuteczność legalizmu wzmacnia jego ujmowanie jako zasady. Pamiętać jednak trzeba, że pojęcie zasady nie jest jednolicie postrzegane i nie ma określonego znaczenia. Zgodnie ze słownikiem języka polskiego wyraz „zasada” oznacza: „1. podstawę konstrukcji lub funkcjonowania czegoś, 2. prawo rządzące jakimiś zjawiskami, 3. normę postępowania, regułę moralną”³⁷. Leksykalnie warunkowana wieloznaczność analizowanego wyrazu prowadzi do konstatacji co do intuicyjnego pojmowania znaczenia wyrazu „zasada” sprowadzanego w uproszczeniu do norm postępowania. Szczególne znaczenie pojęciu zasad przypisuje się na gruncie nauk prawnych. I choć jego zdefiniowanie nie stanowi celu samego w sobie, to umożliwi odniesienie pojęcia zasady do zasady legalizmu.

Zdefiniowanie pojęcia zasady prawa nie jest zadaniem prostym. Pojęcie to jest bowiem znacznie częściej używane w języku prawniczym niż w języku prawnym³⁸, choć ma doniosłe znaczenie tak w prawie materialnym, jak i w praktyce prawniczej oraz również w procesie tworzenia prawa. W doktrynalnym dyskursie, jaki toczy się wokół pojęcia zasady prawa, odnaleźć można wiele często sprzecznych ze sobą opinii³⁹. Wynika to z faktu, iż każda gałąź prawa definiuje owo pojęcie w inny sposób. Wyrażnie ten fakt podkreśliła S. Wronkowska, wskazując dodatkowo, że sam termin „zasada” jest terminem

³⁷ E. Polański (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków 2008.

³⁸ W języku prawnym termin „zasada” rozumiany jest jako podstawowy, najważniejszy przepis, ale także jako synonim przepisu aktu normatywnego niższej rangi czy też określone kryterium; szerzej zob. K.M. Pospieszalski, *O sposobach pojmowania „zasad prawa” w prawie państwowym*, RPEiS 1974, z. 2, s. 17–18.

³⁹ S. Wronkowska w sprawozdaniu z dyskusji w Komitecie Nauk Prawnych PAN przedstawia różne sposoby pojmowania „zasad prawa” prezentowane przez K. Pospieszalskiego, W. Woltera, Z. Radwańskiego, W. Szuberta, M. Cieślaka, A. Komara, R. Bierzankę i S. Nahlkę. Zob. szerzej S. Wronkowska, *Sposoby pojmowania „zasad prawa”* (dyskusja w Komitecie Nauk Prawnych PAN), PiP 1972, Nr 10, s. 166–169.

języka potocznego, co niejako obciąża go wszystkimi wieloznacznościami⁴⁰. Jednak pomimo rozbieżności, które występują w poszczególnych gałęziach prawa⁴¹, wyodrębnić można wiodący nurt w jego pojmowaniu, sprowadzający pojęcie zasad prawa na grunt normy postępowania wyróżnionej spośród wszystkich norm określonej gałęzi prawa ze względu na swoją szczególną doniosłość.

Wskazana „szczególna doniosłość” nastęrcza pewnych trudności definicyjnych, a kryteria, na podstawie których wyodrębniane są normy mniej bądź bardziej znaczące czy doniosłe, nie są kryteriami precyzyjnie sprecyzowanymi. Wyróżnienie spośród norm prawnych tych mających status zasad prawa możliwe jest dzięki kryterium formalnemu. W tym przypadku chodzi bowiem o normy mające wyższe miejsce w hierarchii systemu prawa, a więc znajdujące się w ustawie zasadniczej albo stanowiące podstawowe uregulowania w wewnętrznej strukturze aktu prawnego. I chociaż hierarchiczna nadrzędność nie stanowi o tym, by normę prawną nazywać zasadą prawa, to bez wątpienia zasadami prawa są normy konstytucyjne oraz normy znajdujące się w części ogólnej ustaw⁴². Kryterium hierarchiczności musi być zatem rozpatrywane przez pryzmat normatywnego charakteru zasad⁴³. Zasadę prawa stanowi także taka norma, z której wynikają inne normy, bądź która stanowi podstawę dla obowiązywania innych norm⁴⁴. Kryterium wyodrębniania zasad wśród norm prawnych stanowi także doniosłość danej normy wśród wartości zrelatywizowanych, jak i niezrelatywizowanych⁴⁵.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 167.

⁴¹ Jak podkreśla P. Tuleja, w niektórych działach prawa podejmuje się próbę zdefiniowania zasad oraz przypisania im określonej roli, natomiast w innych działach prawa termin „zasada” rozumiany jest w sposób intuicyjny. Najbardziej rozbudowane definicje odnaleźć można w prawie procesowym, natomiast np. prawo cywilne wskazuje jedynie treść poszczególnych zasad. Rozbieżności można zauważyć nie tylko w samych definicjach, ale także w przypisywaniu „zasadom prawa” różnorodnych funkcji. Autor konstatuje, że na gruncie poszczególnych działów prawa nie można wyodrębnić jednolitej definicji „zasady prawa”. P. Tuleja, *Zasady konstytucyjne*, w: P. Sarnecki (red.), *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, Warszawa 1997, s. 12.

⁴² G. Maroń, *Zasady prawa. Pojmowanie i typologie a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Poznań 2011, s. 19.

⁴³ M. Korycka, *Zasady prawa*, Jurysta 2007, Nr 8, s. 4.

⁴⁴ G. Maroń, *Zasady prawa*, s. 20.

⁴⁵ K. Wójcik, *Klauzule generalne a pojęcia prawne i prawnicze (zasady prawa i społeczne niebezpieczeństwo czynu)*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 1990, t. XLV, s. 65.

Wypowiedzi określane w nauce prawa jako zasady mają charakter jednego z dwóch (choć zdaniem niektórych autorów i trzech⁴⁶) typów wypowiedzi. Wyróżnia się po pierwsze zasady prawa w ujęciu dyrektywalnym, w którym zasady prawa tworzą wiążące prawnie normy postępowania. Zasady te mogą być formułowane w jednej normie postępowania bądź wynikać z wielu norm zakodowanych w kilku przepisach prawnych⁴⁷. Elementy syntaktyczne zasady prawa konstytuują jej zakres normowania i zakres zastosowania. Po drugie, zasady prawa w znaczeniu opisowym, w którym określają wzorzec ukształtowania określonej instytucji prawnej. Wzorzec ten może być wykreowany jedynie abstrakcyjnie albo może wynikać z faktycznie obowiązujących norm prawnych⁴⁸.

Zarówno ujęcie dyrektywalne, jak i ujęcie opisowe zasad prawa mają doniosłe znaczenie w dogmatyce prawniczej, jednak – w zależności od ujęcia – różnić się będzie ich charakter. Ujęcie opisowe ma szczególne znaczenie w procesie tworzenia prawa, natomiast ujęcie dyrektywalne w procesie stosowania prawa⁴⁹.

Zasady prawa mają doniosły charakter w systemie prawa⁵⁰. Stanowią one bowiem normy szczególnego rodzaju, nader doniosłe wśród norm tworzących

⁴⁶ Niektórzy autorzy wyróżniają także zasady prawa jako wypowiedzi oceniające. Formułują one oceny zasadnicze, proste, porównawcze, jednoaspektowe czy globalne. Nie są jednak przedmiotem odrębnych rozważań, gdyż ich istnienie warunkowane jest zasadami mającymi postać dyrektyw. Szerzej zob. *M. Kordela*, *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012, s. 30.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 25–29.

⁴⁸ Choć jak podkreślają *S. Wronkowska*, *M. Zieliński* i *Z. Ziemiński*, zasada prawa w znaczeniu opisowym określać może samą „ideę” określonej instytucji, ale także może oznaczać koncepcję teoretyczną stwarzającą podwaliny dla utworzenia jakiejś instytucji prawnej czy też określenia prawidłowości w sposobie unormowania instytucji. Szerzej zob. *S. Wronkowska*, *M. Zieliński*, *Z. Ziemiński*, „Zasady prawa” w perspektywie teorii prawa oraz szczegółowych nauk prawnych, *RPEiS* 1974, z. 2, s. 6.

⁴⁹ *B. Janusz-Pohl*, *Teoretycznoprawne aspekty relacji zasady legalizmu i kontradiktoryjności w polskim procesie karnym*, w: *B. Dudzik*, *J. Kosowski*, *I. Nowikowski* (red.), *Zasada legalizmu w procesie karnym*, t. I, Lublin 2015, s. 165.

⁵⁰ Na uwagę zasługuje fakt, że doktryna doczekała się także sceptyków koncepcji istnienia zasad prawa. Zgodnie z tym poglądem zasady prawa przyjmują postać norm prawnych, które nie mają uznanej struktury i są wymierne za pomocą „wagi”. Takie normy mogą być mniej lub bardziej ważkim powodem do określonego zachowania, podejmowania działania czy też jego braku. Zdaniem *L. Alexandra* nie mogą istnieć takie normy, które nie mają uznanej struktury o dużej wadze, chroniące podstawowe wartości. Tym bardziej że jako zasady prawa muszą zostać ukonstytuowane przez prawodawcę, co podważałoby racjonalność takiego prawodawcy. Zob. szerzej *L. Alexander*, *What Are Principles, and Do They Exist?*, *Legal Studies Research Paper Series* 2013, No. 13-119.

poszczególne gałęzie prawa. W tym świetle kwestią otwartą pozostaje zagadnienie ich ontologicznego statusu. Warto rozważenia wydaje się być określanie zasad prawa jako „normatywnych postaci wartości”⁵¹. Według tej koncepcji wartości wprowadzane do systemu prawnego przez prawodawcę przyjmują postać zasad prawa. Wartości mogą być wprost chronione przez prawo albo mogą być wprowadzone do systemu prawnego poprzez nadanie im normatywnego charakteru⁵². Funkcja zasad prawa sprowadza się do przeniesienia wybranych przez prawodawcę wartości do systemu prawnego w akcie stanowienia prawa. Jeśli jednak uznać zasadę prawa za wartość, to rozważenia wymaga jej normatywny charakter. Wartość sama w sobie nie określa adresatów ani okoliczności, nie wskazuje również wzorców zachowania niezbędnych do realizacji danej wartości. Wobec braku podstawowych elementów syntaktycznych wątpliwe jest uznanie zasady prawa będącej wartością za normę prawną⁵³.

Powszechnie przyjmuje się jednak, że zasady prawa są normami prawnymi nierozłącznie skorelowanymi z wartościami. Same zasady prawa będą stanowić wyraz ochrony wartości uznanych przez prawodawcę za wymagające ochrony prawnej. Choć w piśmiennictwie nie wypracowano jednego stanowiska określającego relacje pomiędzy zasadami prawa a wartościami, to jednym z nich jest wpisanie zasad jako jednego z elementów wchodzących w skład systemu prawa, prócz wartości i norm szczegółowych⁵⁴. Wartości, które nie mają charakteru normatywnego ani prawnopozytywnego, odgrywają w systemie prawa najważniejszą rolę. Nośnikiem owych wartości są właśnie zasady prawa. I to one stanowią podstawę do konstruowania dalszych norm szczegółowych⁵⁵. Pojawiają się także głosy o odróżnieniu zasad od „idei ogólnych”, które są wyrazem „naczelnych wartości”, na których opiera się cały system prawny⁵⁶. Takie wartości jak demokratyczne państwo prawne, sprawiedliwość społeczna czy podział władzy nie mają normatywnego charakteru, a stanowią ideę, pewne założenie, na którym opiera się prawodawca, nie stanowią natomiast zasad,

⁵¹ M. Kordela, *Zasady prawa jako normatywna postać wartości*, RPEiS 2006, z. 1, s. 39.

⁵² *Ibidem*, s. 42.

⁵³ Podobnie G. Maroń, *Zasady prawa*, s. 61.

⁵⁴ K. Osajda, *Znaczenie zasad prawa dla wykładni prawa (na przykładzie prawa cywilnego)*, w: P. Winczorek (red.), *Teoria i praktyka wykładni prawa*, Warszawa 2005, s. 266.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ A. Pullo, *Z problematyki zasad prawa: idee ogólne w prawie konstytucyjnym*, Przegląd Sejmowy 1996, Nr 1, s. 9–20.

a więc nie są normami prawnymi ze wszystkimi ich cechami charakterystycznymi⁵⁷.

Powyższe rozważania – w większości determinowane uwarunkowaniami prawa krajowego – skonfrontować należy ze specyfiką prawa międzynarodowego publicznego. Wartości w międzynarodowym porządku prawnym pojawiają się za sprawą głównych podmiotów prawa międzynarodowego, czyli państw. Państwa dają wyraz świadomości aksjologicznej poprzez tworzenie aktów prawnych zarówno o charakterze wewnętrznym, jak i międzynarodowym. Jednak czy można wnioskować o spójności aksjologicznej prawa międzynarodowego, mając na względzie z jednej strony mnogość podmiotów to prawo kreujących, z drugiej zaś liczbę uchwalanych aktów prawnych? Zdecydowanie łatwiej spójność tę osiągnąć na poziomie regionalnym. Wskazanie wartości wspólnych wszystkim podmiotom prawa międzynarodowego zdaje się być niemożliwe. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy jest niewątpliwie osadzenie państw w różnych kulturach prawnych, ale także m.in. w zabezpieczaniu przez nie ich własnego interesu, rozumianego jako racja stanu. Podobnie ocenić należy zabieg polegający na próbie wyróżnienia katalogu wartości właściwych wszystkim podmiotom prawa międzynarodowego. Istnieją jednak wartości, które mogą pretendować do miana wartości uniwersalnych. Zaliczyć do nich możemy bezpieczeństwo czy pokój⁵⁸. To właśnie zapewnienie bezpieczeństwa i pokoju stanowić będzie aksjologiczne uzasadnienie podejmowania działań z zakresu międzynarodowego prawa karnego.

Zasady prawa są z wartościami bezspornie związane, gdyż stanowią ich normatywny wyraz. Jednakże odróżnienie zasad prawa od wartości stanowi wyzwanie nie tylko dla polskiej, ale i światowej myśli prawniczej⁵⁹. Wartość sama w sobie stanowi moralną regułę postępowania. Jeśli zostanie uznana przez prawodawcę za konieczną do wprowadzenia do systemu prawnego, przyjmuje postać zasady prawa. Zasady prawa niejako zapewniają spójność

⁵⁷ P. Tuleja, *Zasady konstytucyjne*, s. 20–22.

⁵⁸ R. Kwiecień, *Konstytucja społeczności międzynarodowej w perspektywie aksjologii prawa międzynarodowego*, w: A. Wnukiewicz-Kozłowska (red.), *Aksjologia współczesnego prawa międzynarodowego*, Wrocław 2011, s. 131.

⁵⁹ O relacji pomiędzy zasadami a wartościami pisze m.in. H. Avila, *Theory of legal principles*, Dordrecht 2007, s. 41.